

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת כי-תבוא, תשס"ד
מספר 564מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן**"כדי שלא לבייש" - תקנה במקרא ביכורים ובמצוות אחרות**

בתחילת הפרשה מופיע הציווי לומר פסוקים בעת הבאת הביכורים במקדש: "וענית ואמרת לפני ה' א- להיך ארמי אבד אבי" (כו:ה-י). את הפסוקים הללו יש לומר בלשון הקודש (משנה סוטה ז, ב), אך מה יעשה מי שאיננו יודע לקרוא בלשון הקודש?

בראשונה כל מי שיודע לקרות קורא, וכל מי שאינו יודע לקרות - מקרין אותו. נמנעו מלהביא. התקינו שיהו מקרין את מי שיודע ואת מי שאינו יודע (משנה ביכורים ג, ז).¹

האפשרות להקרות את הפסוקים למביא הביכורים, והוא יענה אחר המקריא, נסמכת על האמור בפס' לעיל: "וענית ואמרת", "אין עניה אלא מפי אחר, ולא עוד אלא שסמכו למקרא וענית ואמרת" (ספרי דברים פסקא שא; ירושלמי, ביכורים ג, ד: סה, ד).

הרמב"ם רומז שהתקנה הגורפת לפיה מקריאים לכול, ליודעים ולשאינם יודעים לקרוא מעצמם, היא כנראה מתחילת בית שני: "ומפני שכל בני אדם לא היו יודעים לשון הקדש כמו שנתבאר בעזרא, חזרו להקרות לכל העם" (רמב"ם, פירוש למשנה ביכורים ג, ז). נראה שהרמב"ם רומז לפסוקים הבאים: "גם בימים ההם ראיתי את היהודים השיבו נשים אשדדיות עמנויות מואביות. ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית וכלשון עם ועם" (נח' יג:כג-כד). במקום אחר האריך הרמב"ם להסביר, בעקבות פסוקים אלה, את הצורך לתקן נוסח קבוע לתפילה (רמב"ם הלכות תפילה א, ד). ע"פ הרמב"ם ניתן לראות את התקנה במקרא ביכורים כחלק ממערך כולל של תקנות שניתקנו בתחילת בית שני בסדרי התפילה, משום שלא היו בקיאים בלשון הקודש.

האפשרות להקריא לאחרים מסייעת למי שאיננו יודע לקרוא בעצמו. אך מי שיודע - מדוע שלא יקרא בעצמו את הפסוקים? הנימוק הוא: כדי שלא לבייש את מי שאינו יודע לקרוא.² התקנה במקרא ביכורים ע"פ פרשנות זו מהווה תקדים לתקנה דומה ידועה, לפיה העולה לתורה איננו קורא את הפסוקים אלא שליח הציבור, ה"בעל קורא", הוא זה שקורא, גם כאשר העולה יודע לקרוא כראוי.³ יש

¹ הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הנצי"ב מוולוז'ין, העמק שאלה, פר' יתרו, שאלתא נח, יח, טוען שההלכה לפיה מביא ידיו חובה בברכה יכול להוציא אחר ידי חובתו (ירושלמי ברכות ג, ו, ב; בבלי ראש השנה כט, ע"א) נלמדת מתקנה זו "ונראה לי דאבוהון דכולהי משנה מפורשת בביכורים ג, ז".

² כך פירשו את התקנה ראשונים רבים: תוס' מועד קטן כז, ע"ב ד"ה בכליכה; תוס' בבא בתרא טו, ע"א ד"ה שמונה; הרב יוסף טוב בן אברהם, הריטב"א מגילה כא, ע"ב; רמב"ם הל' ביכורים ג, יא, ועוד.

³ כך פירשו תוס' והריטב"א הנזכרים בהע' 2, ועוד ראשונים. אמנם, לא הכול ראו בתקנה של מקרא ביכורים את המקור לאופן הקריאה בתורה. למשל, רבנו אשר, הרא"ש, מגילה פרק ג סימן א כותב: "ואין הדמיון נראה לי. דהתם נמנעו מלהביא בכורים ועברו על מה שכתוב בתורה. אבל הכא בקיאים יקראו והאחרים ימנעו ומחמת הבושה יתנו לב ללמוד הפרשה. אלא נראה הטעם לפי שאין הכל בקיאים בטעמי הקריאה ואין צבור יוצאין בקריאתו, והוא בעיניו כיודע. ואם לא יקראוהו בתורה אתי לאינצוי (=לריב) עם ש"ץ, לכך התקינו שיקרא שליח צבור שהוא בקי בקריאה". הנימוק הוא כדי למנוע מריבות בקהל.

הלומדים מהתקנה במקרא ביכורים, שחתן אינו מברך את ברכות האירוסין בעצמו, אלא הרב, מסדר הקידושין, הוא המברך, כדי שלא לבייש את מי שאינו יודע לברך.⁴

מצינו תקנות חברתיות אחרות, שנימוקם הוא "שלא לבייש". דוגמאות: "לא היו ימים טובים לישראל כחמשה עשר באב וכיום הכפורים שבהן בנות ירושלם יוצאות בכלי לבן שאולין, שלא לבייש את מי שאין לו" (משנה תענית ד, ח); "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: מפני מה תקנו תפלה בלחש? כדי שלא לבייש את עובדי עבירה" (בבלי, סוטה לב, ע"ב), ועוד.⁵

מהו העיקרון המסתתר מאחרי תקנות מעין אלו, שכדי למנוע בושה מאלה שאינם יודעים, מונעים מאדם לקיים מצווה מהתורה, כמו מצוות מקרא ביכורים? ניתן אף לדמיין כיצד מרגיש אדם שטרח ובא ממרחקים למקדש וביכוריו בידו, ואחרי הכנה נכונה וראויה הוא נכנס ועומד לפני הכוהן במקדש עם סל הביכורים, וכשהטקס בשיאו נמנע ממנו מלקיים מצוות מקרא ביכורים כתקנה?
הראי"ה קוק, מסביר את הערך שבתקנה זו:

כל זמן שלא בא הדבר למדה זו שמי שאינו יודע לקרוא ימנע מהבאה בשביל שירצה לדמות עצמו להיודע, היה נכון חילוק המידות (=שמי שיודע לקרוא יקרא בעצמו, ומי שלא יודע, יקרא לו). ובודאי קורת רוח היא לבעל לב רגש שקורא בעצמו ומוציא אל הפועל רגשותיו הסוערות באהבת ה' ועוזו, בדיבור פה. אמנם, כיון שנמנעו מלהביא, כבר יש צורך בענין מרכזי, אע"פ שמצמצם את הרעיון והרגש קצת אצל היודע, הנה תגדל שמחתו השכלית ביודעו שבמה שהוא מחסר התגלות לבבו ברגש, הוא עובד את עבודת הכלל על ידי שגם בעלי המעלה הנמוכה יבואו ויביאו את ביכוריהם.⁶

יש להשליט את השכל על הרגש האישי החם והחיובי, ולהעדיף צמצום מסוים בעבודת ה' האישית של מי שיודע לקרוא, אם יהיה בכך כדי לגרום לרבים שאינם יודעים לקרוא שלא ימנעו עצמם, מחמת הבושה, מלקיים את המצווה. התקנה במקרא ביכורים משמשת אבן יסוד גם לתחומים אחרים. כך ממשיך הראי"ה קוק שם:

והיתה ההשוואה הזאת, אב להרבה דברים מוגדרים. שכל חכם לב היה מצד עצמו יכול ללכת באורח יותר רחב ע"פ מדתו הפרטית, אבל זאת היא הצדקה היותר נעלה, ומדת הקדושה היותר רוממה, שחייבים ראשי העם להתנדב בצמצום רוחני לפעמים לטובת הכלל הגדול. ובהשכילם את הטוב היוצא מכח אחדות הכלל, הם עומדים כבר בצמצומם על יסוד רחב, המרהיב את הלב הטוב של החכם הרואה את הנולד, וחפץ בשלום עם ה' הגוי כולו.

ע"פ קביעתם של חכמים, לפעמים היודעים והמבינים צריכים לצמצם את השגתם הרוחנית האישית בעבודת ה' לטובת הכלל, מתוך ראייה רחבה של התועלת הגדולה בעבודת ה' שתצמח לכלל, לחברה ולאומו.

הרב יהודה זולדן
המדרשה לבנות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁴ הרב אהרון בן יעקב מנרבונה, כלבו, סימן עה; שו"ע אבן העזר, סימן לד, א בדרישה, ובבית שמואל ס"ק ב.
⁵ ראה: הרב ישראל יעקובוביץ', "כדי שלא לבייש", תחומין, ו (תשמ"ה), עמ' 92-96; הרב חיים דוד הלוי, "תקנות שלא לבייש" שו"ת מים חיים, חלק ב סימן פה; אנציקלופדיה תלמודית, כרך ט, ערך: הלבנת פנים.

⁶ הראי"ה קוק, עיו איה, ברכות חלק ב, עמ' 418.